

ŞİHÂBUDDİN es-SİVÂSÎ: HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

Doç. Dr. Bahattin DARTMA*

Anahtar Kelimeler: Şihabuddin es-Sivasi, Osmanlı, Anadolu, Sivas, Ayasluğ, tefsir, müfessir, tasavvuf.

Özet

Şihabuddin es-Sivasi, Anadolu'nun siyasi, iktisadi ve kültürel bakımdan oldukça hareketli bir döneminde yetişmiş önemli simalardan biridir.

Sivas'ta başladığı ilmi hayatını Ayasluğ yani, bugünkü İzmir iline bağlı Selçuk ilçesinde noktalamıştır.

Şihabuddin es-Sivasi, Beylikler ve Osmanlı döneminde şerh, haşiye; talik ve ihtisar gibi tali derecedeki çalışmaları bir yana bırakarak müstakil eser telif eden nadir alimler arasında yer almış önemli bir şahsiyettir.

Tefsir, hadis ve tasavvuf alanlarında müstakil eserler vermiştir. Bu eserleri arasında daha ziyade "Uyûnu't-Tefâsîr li'l-Fuzalâ'i's-Semâsîr" adlı tefsiriyle tanınmıştır.

Dirayet metoduna göre kaleme alınan bu tefsir, yeni bir çığır açacak nitelikte olmasa da kendisinden sonra yazılan bazı önemli tefsirlere kaynaklık etmiştir.

Şihabuddin es-Sivasi, orta hacımdaki tefsirinde, içinde yaşadığı döneme göre anlaşılır ve sade bir dil kullanmıştır. Kur'an'ın ihtiva ettiği manaları okuyucuya kısa yoldan aktarmak için azami derecede gayret göstermiştir.

Şihabuddin es-Sivasi: his life and scientific personality

Key Words: Şihabuddin al-Sivasi, the Otoman, Anatolia, Ayasluğ. interpretation, interpreter, tasavvuf.

Abstract

Şihabuddin al-Sivasi is one of the important and educated figures, lived during the occurrence of political, economical and cultural activities in Anatolia.

His educational life began in Sivas and ended in Ayasluğ –a town of İzmir-currently-called Selçuk.

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Şihabuddin es-Sivasi, ignoring the secondary important works such as explanation, re-explanation, partial explanation and abridgement, took his place among the scientists who created their own original works.

He wrote works about hadith, interpretation and tasavvuf. Among these works he is famous for the interpretation of the work called "Uyûnu't-Tefâsir li'l-Fuzalâ'i's-Semâsir".

This work, written in the form of a reasonable method, does not have the feature to open a new era, but it has been a source of reference for the interpretational books written after it.

Şihabuddin es-Sivasi used a simple language in his interpretation. He also showed utmost care to convey the meanings of the Qur'ân has to its readers.

Şihabuddin es-Sivasi Anadolu'da yetmiş ve ömrünün sonuna kadar hiçbir yere gitmeden burada yaşamış önemli bir din bilginidir.

Onun yaşadığı dönemde Anadolu, hemen her bakımdan hareketli ve çalkantılı dönemlerinden birini yaşamıştır. Söz konusu dönemde Anadolu'da çeşitli savaşlar yapılmış, göçler olmuş, bir takım fikir akımları ortaya çıkmış, yeni devletler kurulmuş ve bazı beylikler de ortadan kalkmıştır. Bütün bunlara rağmen Anadolu ayakta kalmayı başarmıştır.

Bu nedenle Sivasi'nin hayatı ve ilmi kişiliğine geçmeden önce, onu daha iyi tanıyabilmek için yaşadığı çevre hakkında kısaca bilgi vermek kanaatimizce faydalı olur:

Siyasi çevre

Anadolu'nun büyük ekseriyeti gibi Sivas şehrinin de Türk-İslam hakimiyeti altına girmesi Malazgirt savaşından (464/1071) sonraki yıllarda olmuştur.

İlk çağlardan beri önemli bir siyasi ve ticari merkez olan Sivas, Emir Danişmend (970/1104) tarafından fethedilmiş, 570/1175'de II. Kılıç Arslan(1155-1192)'in eline geçtikten sonra da kesin olarak Selçuklu Devleti'nin hakimiyetine girmiştir.²

II. Kılıç Arslan, hakimiyeti altındaki toprakları oğulları arasında taksim ederken Sivas ve Aksaray'ı büyük oğlu Kudbeddin Melik-şah(1188-1193)'a vermiştir. 590/1193'lerde vefat eden Kudbeddin Melik-şah'tan sonra Rukneddin Süleyman-şah (1196-1204) diğer kardeşlerini bir tarafa itip Sivas ve Konya'yı ele geçirerek Selçuklu Devleti'nin bütünlüğünü yeniden sağlamıştır.

² Şemseddin Sami, *Kamusu'l-Alam*, İstanbul, 1311, IV, 2794; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı – Nafiz, Rızvan, *Sivas Şehri*, İstanbul, 1928, s. 47; Yınanç, Mükrimin Halil, "Danişmendliler", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1950, III, 468, 469; Darkot, Besim, "Sivas", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1950, X, 570, 571, Özyayın, Abdülkerim, "Danişmenliler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, 1989, XIII, 121, 122-123, 253.

I. Alaeddin Keykubat (1220-1237) devrinde ilk defa Anadolu'ya giren Moğollar, Sivas'a kadar ilerleyerek şehrin sur dışındaki yerleşim yerlerini tahrip etmişlerdir (629/1231). II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246) zamanında da Sivas Moğollar tarafından üç gün süreyle yağma edilmiştir.³

Anadolu Selçuklu Devleti'nin İlhanlılar tarafından tamamen yıkılmasından sonra Anadolu'yu onların tayin ettiği valiler idare etmeye başlamıştır. Bunlar arasında Sivas'ı merkez yaparak Anadolu'yu bir hükümdar gibi idare eden Timurtaş buranın işleriyle epey uğraştıktan sonra 728/1327'de idam edilmiştir.⁴

Bu olayın ardından Sivas'ı, Timurtaş'ın kayın biraderi Eretna (732/1342) idaresi altına almıştır.⁵

Sivas, çeşitli idarecilerin yönetiminden sonra nihayet, I. Bayezid(1389-1402)'in büyük oğlu Süleyman Çelebi tarafından fethedilerek Osmanlı topraklarına katılmıştır.⁶

Şihâbuddin es-Sivasi'nin yaşadığı devirde Sivas'ın siyasi durumuna kısaca göz attıktan sonra müfessirimizin hayatının önemli bir kısmını geçirdiği Ayasluğ'un siyasi durumuna da çok kısa olarak değinelim.

Sivasi'nin Zeyniyye tarikatına mensup Şeyh Mehmed Efendi ile birlikte gittiği Ayasluğ da -Sivas gibi- Malazgirt zaferini takip eden yıllarda fethedilip zaman zaman el değiştirdikten sonra 1304 yılının Ekim ayında kesin olarak Türk-İslam hakimiyetine girmiştir. 1309 yılında da Mehmet Bey'in eline geçmiştir.⁷

Germiyanoğlu Yakup Bey(1300-1340)'e bağlı bir subaşı iken "ulu bey" sıfatıyla Aydınoğulları Beyliği'ni kuran Mehmed Bey, bir takım fetihlerde bulunduktan sonra eski Türk ananesine göre sahip olduğu toprakları oğulları arasında paylaştırmıştır. Bu taksimatta Sivasi'nin gittiği Ayasluğ'u ise büyük oğlu Hızır-şah(1348-1360)'a vermiştir.⁸

³ Uzunçarşılı - Nafiz, s. 47; Turan, Osman, "Süleyman Şah II" İ. A., XI, 219; aynı müellif, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, İstanbul, 1969, s. 225, 226; Darkot, ag. mad., X, 571; Alptekin, Coşkun, "Türkiye Selçukluları", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, İstanbul, 1989; VIII, 256-257, 307.

⁴ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Sivas, Kayseri ve Dolaylarında Eretna Devleti", Belleten, Ankara, Nisan, 1968, 126. sayı, XXXII, 164; aynı müellif, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri, Ankara, 1988, s. 155; Uzunçarşılı - Nafiz, s. 51 vdd.; Alptekin, VIII, 355, 356.

⁵ Hayrullah Efendi, Osmanlı Devleti Tarihi, (hazırlayan, Zuhuri Danışman), İstanbul, 1971, III, 39; Uzunçarşılı, ag. mak., XXXII, 167, 170; aynı müellif, Anadolu Beylikleri, s. 155, 157; Uzunçarşılı - Nafiz, s. 62 vdd.; Yücel, Yaşar, Eretna Devleti Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti, Ankara, 1969, s. 10 vdd.; Göde, Kemal, Sultan Alaeddin Eretna, Ankara, 1990, s. 16, 45, 46.

⁶ Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Ankara, 1982, I, 299; aynı müellif, Anadolu Beylikleri, s. 163 vdd.; Uzunçarşılı - Nafiz, s. 93 vdd.

⁷ Akin, Himmet, Aydınoğulları Hakkında Bir Araştırma, Ankara, 1961, s. 1; Emecen, Feridun, "Ayasluk", Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1991, IV, 226.

⁸ Kalkaşandı, Ahmed b. Ali, Subhu'l-A'sâ, (şerh ve talik, Muhamed Huseyn Şemseddin), Beyrut, 1987, V, 348; Enveri, Düstürname-i Enveri, (neşreden, Mükrimin Halil), İstanbul, 1928, s. 18; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 65; Akin, s. 15, 25, 30, 32; Kısa, Leman, Aydın Tarihi ve Coğrafyası, Aydın, 1960, s. 51.

Daha sonra başına aynı sülaleden gelen çeşitli idarecilerin geçtiği Aydınoğulları Beyliği II. Murad zamanında Anadolu Beylerbeyi Hamza Bey tarafından yıkılarak toprakları Osmanlı topraklarına katılmıştır (1426).⁹

Sosyal çevre

Doğudan gelen Türk aşiretlerinin Anadolu'ya yerleşmeleri, Malazgirt zaferinden sonra başlamış, hemen her kesimden insanların katıldığı bu göç dalgası, bilhassa Moğolların ortaya çıkmasıyla daha da yoğunluk kazanmıştır. İlgili kaynaklarda Anadolu'ya göç eden bu aşiretlerden sadece üçünün ismi ve yerleştikleri yerlerden bahsedilmektedir. Buna göre, Aksaray, Kayseri ve Konya civarına Bisvutlar, Sivas tarafına Uygurlar, Eskişehir ve Kütahya civarına da Çavdarlar yerleşmişlerdir.

Anadolu'ya gelen Türkler arasında, Orta Asya'da iken göçebe, köy ve şehir hayatı yaşayanları vardı. Bunlar, yeni yerleştikleri alanlarda da aynı hayat tarzını devam ettirdiler:

-Yayla ve kışaklarda yaşayan göçebeler, genellikle hayvancılık, halıcılık ve nakliyecilikle idare ederler, zaman zaman huzursuzluk çıkarırlar, kargaşalık meydana getirirler, menfi hareketlerde bulunurlardı.

-Köylüler, Anadolu nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturur, daha ziyade ticaret ve sanayii alanlarıyla şehirlerin çevrelerinde otururlardı.

-Çoğunluğunu Müslümanların teşkil ettiği şehirlerde ise çeşitli unsurlar yaşardı. Nüfusunun ekseriyetini meslek ve zanaatkarların meydana getirdiği şehirlerde, siyasi çalkantılara ve askeri hareketlere rağmen hayat seviyesi genel olarak yüksekti.

Beylikler devri yerleşim birimlerinde cami, medrese, sibyan mektebi, tekke ve zaviye, kervansaray, hastane, imaret, köprü, çeşme, han ve hamam gibi sosyal müessese ve kuruluşlar da vardı.¹⁰

İktisadi hayat

Moğol istila ve saldırıları nedeniyle zaman zaman büyük krizlere, maddi zararlara ve hatta sosyal bunalımlara girmesine rağmen Beylikler devri Anadolu ticaret ve sanayii, canlılığını korumuş ve hatta müspet gelişmeler kaydetmiştir.

Bu dönemde Anadolu'da iktisadi hayat umumiyetle yüksekti; hayat şartları normalin üzerinde seyrediyordu. Şehirler imar edilmiş, önemli yollar yapılmış ve ticaret merkezleri oluşturulmuştu.¹¹

⁹ Enveri, s. 35, 70-71, 88; Halil Ethem, *Düvel-i İslamiye*, İstanbul, 1927, s. 279; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 66; Akın, s. 36, 50-51, 52, 53, 57, 59-60, 64, 82; Kısa, s. 55 vd.; Turan, *Osman, İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler*, Ankara, 1984, s. 19

¹⁰ Köprülü, Fuad, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara, 1988, s. 40; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 230, 231, 233, 256; aynı müellif, *Osmanlı Tarihi*, I, 90, 91; Darkot, *ag. mad.*, X, 572; Kafesoğlu, İbrahim, "Selçuklular", I. A. X395, 396; Yücel, *Eratna Devleti*, s. 45; Halaçoğlu, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara, 1991, s. 92, 93.

¹¹ Köprülü, *Osmanlı Devletini Kuruluşu*, s. 55 vdd.; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 254, 255, 256; Sevinç, Necdet, "Anadolu Türk Devletlerinde Ticari – İktisadi Faaliyetler ve

İlmi çevre

Umumiyetle İslam dünyasında olduğu gibi Beylikler dönemi Anadolu'sunda da eğitim-öğretim genelde medreselere dayanıyordu. Bununla beraber medrese dışında da bu tür faaliyetlerin icra edildiği yerler vardı. İlmiye sınıfı medreselerde yetişir ve ihtiyaç duyulan alanlarda istihdam edilirdi.

Beylikleri idare edenler ilim adamlarına, müderrislere ve mutasavvıflara son derece ilgi ve alaka gösterirler, hatta bazı devlet reislerinin bizzat kendileri ilimle uğraşırlardı.

Beylikler devri medreselerinde akli ve nakli ilimler tedris ediliyordu.¹²

Dini ve fikri çevre

Sivasi'nin yaşadığı dönemde Anadolu'nun hemen her yerinde Sünni mezhepler, özellikle de Hanefi mezhebi yaygındı. Bu mezheplerin dışındaki akımlara hemen hemen hiç fırsat verilmezdi.

Fikri açıdan bu devirde Anadolu'da en fazla ilibar gören kelim ve felsefe ekolü, Fahreddin er-Razi(v. 606/1209)'nin tesis ve temsil ettiği ekoldü. Bu ekol daha sonraları Cemaleddin Aksarayî (v. 770/1368) gibi alimler tarafından devam ettirilmiştir.

Bir başka felsefi akım olan ve Şihabuddin Sühreverdî(v. 633/1235)'nin tesis ettiği İsrakilik de Anadolu'da yayılmış olan akımlardandı.

Kısaca Beylikler devrinde Anadolu, çeşitli tarikatlar, tasavvufi düşünce ve ekollerin inkişaf edip yayıldığı ve hatta yenilerinin ortaya çıktığı önemli bir saha idi.¹³

Şimdi bu özet bilgilerden sonra Sivasi'nin hayatına ve ilmi kişiliğine geçebiliriz. Ancak konuya başlamadan önce şunu belirtelim ki, Sivasi'nin ilmi yönünü, eserlerini sıralarken müstakil olarak telif ettiği çalışmalarından hemen sonra ortaya koymaya çalışacağız. Bu hususa ayrı bir başlık tahsis etmeyeceğiz.

1. Hayatı:

1.1. Nesebi ve doğumu

Nesebi ve doğum yeri hakkında hayatını anlatan kaynaklarda herhangi bir bilgi bulamadığımız Şihâbuddin es-Sîvâsî'nin asıl adı, Ahmed b.

Osmanlı Sanayii", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, İst., 1980, 2. yıl, 9. sayı, III. cilt, s. 81; Darkot, ag. mad., X, 570; Validi, Ahmed Zeki, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, İstanbul, 1931, I. cilt, I. sayı, s. 15; Kafesoğlu, ag. mad., X, 401, 402.

¹² Parlador, Selahattin, "Medrese Hakkında Pedagojik Bir Değerlendirme", Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fak., Der., İzmir, 1987, IV. sayı, s. 173, 174.

¹³ Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, 591; Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara, 1981, s. 195 vd.; aynı müellif, Osmanlı Devletinin Kuruluşu, s. 95, 96, 97; aynı müellif, "Anadolu Beyliklerine Ait Notlar", Türkiyat Mecmuası, II, 5; Eraydın, Selçuk, Tasavvuf ve Tarikatlar, İstanbul, 1990, s. 345 vd.

Mahmûd'tur.¹⁴ Bursalı Mehmed Tâhir, "Sivaslıdır"¹⁵ derken diğer kaynaklar, "Sivaslı birinin kölesi"¹⁶ olduğunu belirtmektedirler.

Müfessirimiz, Ayasluğî, daha ziyade ise Sivâsî nisbesiyle tanınmış olup kendisine "**Şihâbüddîn**" lakabı verilmiştir.¹⁷ İlgili kaynaklarda umumiyetle "**Şihâbüddîn es-Sivâsî**" şeklinde lakabı ve meşhur olan nisbesiyle zikredilmektedir. Halen medfun olduğu bugünkü İzmir iline bağlı -eski adı Ayas(u)luğ olan- Selçuk ilçesinde halk arasında ise, "**Şihâbüddîn Dede**" diye anılmaktadır.

1.2. Yetişmesi

Sivâsî, Sivas'ta henüz köle olduğu bir dönemde ilme yönelmiş, küçük yaşta âlet ilimlerini elde ettikten sonra, devrin ileri gelen âlimlerinden ulûm-i âliyyeyi tahsille de akranları arasında temâyüz etmiştir.

İlim tahsilini bitirmesinin ardından, Zeyniyye tarikatının kurucusu olan Zeynuddîn el-Hâfî(v. 838/1434)'nin¹⁸ halîfelerinden Şeyh Mehmed Efendi'ye intisab ederek tasavvufî ilimleri tahsil ettikten bir müddet sonra bu zatla birlikte Ayasluğ'a gitmiştir. Burada Aydınolu tarafından büyük bir ilgi ve iltifat görmüş, vefatına kadar da orada ikâmet etmiştir. Sivâsî'nin Ayasluğ'daki hayatı, tamamen tedit ve irşatla geçmiştir. Böylece şöhreti çevreye yayılmıştır. Onun hakkını söylenen "faziletin halkın dilinde meşhur ve yaygın hale geldi"¹⁹ sözleri bu hususu ortaya koymaktadır. Aşağıda inceleyeceğimiz tefsirinin sadece İstanbul'daki kütüphanelerde yüzü aşkın el yazma nüshasının bulunması da Sivâsî ve tefsirinin meşhur olduğunun bir göstergesi sayılmalıdır. Ayrıca müfessirin hayatını anlatan kaynaklarda söz konusu tefsirin "**Tefsîru's-Şeyh**" diye meşhur olduğu ifade edilmektedir.

1.3. Vefatı

¹⁴ Müstakim-zâde, Süleymân Sa'duddîn, Mecelletu'n-Nisâb fi'n-Nesebi ve'l-Künâ ve'l-Eikâb, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi bölümü, No. 628, varak, 267a; Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdillâh, Keşfu'z-Zûnün an Esâmî'l-Kütûbi ve'l-Fünûn, (hazırlayanlar, Şerafettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge), İstanbul, 1971, II, 1185.

¹⁵ Bursalı Mehmed Tâhir b. Rifa'at, Osmanlı Müellifleri, İstanbul, 1333, I, 90; aynı müellif, Aydın Vilayetine Mensub Meşâyih Ulemâ Şu'arâ Müverrihin ve Etrbbânın Terâcim-i Ahvâlî, İzmir, 1324, s. 16, 17.

¹⁶ Taşköprü-zâde, İsmüddîn Ebû'l-Hayr Ahmed Efendi, eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye, (Neşreden, Ahmed Subhi Furat), İstanbul, 1985, s. 31; Mecdi Mehmed Efendi, Hadâiku's-Şekaik, (neşreden, Abdülkadir Özcan), İstanbul, 1989, I, 55; Hoca Sa'deddîn b. Hasan, Tâcu't-Tevârih, İstanbul, 1279, II, 415; Ahmed b. Muhammed, Tabakâtu'l-Müfessirin, Veliyyuddîn Efendi Kütüphanesi, No. 427, varak, 70a; Ahmed Midhat, Mufassal Târîh-i Kurûn-i Cedîde, İstanbul, 1303, s. 589; Şemseddin Sâmî, Kâmûsu'l-A'lâm, İstanbul, 1311, IV, 2886.

¹⁷ Mektûbî, İzzet-zâde Abdulazîz, Terâcim-i Ahvâl-i Ulemâ ve Meşâyih, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY No. 2456, varak, 9b; Taşköprü-zâde, s. 31; Kâtib Çelebi, II, 1185; Mehmed Süreyyâ, Sicillî Osmânî, İstanbul, 1308, III, 176; Ahmed b. Muhammed, varak, 70a; Hoca Sadeddîn, II, 415; Ahmed Midhat, s. 589; Şemseddin Sâmî, IV, 2886.

¹⁸ Sivâsî'nin mensubu bulunduğu Zeyniyye tarikatının Fatih ve II. Bâyezid dönemlerinde âlim ve aydınlar arasında yaygın bir tarikat olduğunu hatırlatmayı, müellifimizin ilmi kişiliğini tahmin etmek açısından yararlı buluyoruz. Bilgi için bkz., Eraydın, s. 351; Yılmaz, Hasan Kamil, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, İstanbul, 1994, s. 150.

¹⁹ Mecdi Mehmed Efendi, I, 55.

Sivâsî, Ayasluğ'da –yani bu günkü İzmir iline bağlı Selçuk ilçesinde- vefat etmiş ve halen orada medfundur. Üzerine mütevazi bir türbe yapılmış olan mezarı halk tarafından ziyaret edilmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi Selçuk ilçesinde halk arasında "**Şihâbüddîn Dede**" diye anılmaktadır.

Sivâsî'nin vefatı hakkında, hayatını konu alan ricâl ve tabakât kitaplarında birbirlerinden oldukça farklılıklar arzaden tarihler yer almaktadır:

a. (780/1378)²⁰, b. (803/1400)²¹, c. (860/1455)²², d. (880/1475)²³.

Görüldüğü gibi tarihler arasında bir asra varan farklılıklar mevcuttur. Bu nedenle şimdi söz konusu tarihleri kısaca tetkik ederek onun vefat tarihini tespite çalışacağız. Ayrıca bu ameliye Sivâsî'nin, Beylikler devri ve Osmanlı'nın, ayrı/müstakîl bir tefsir yazar ilk müfessiri olup olmadığını tespit etmede de yardımcı olacaktır.

a. (780/1378) tarihi:

Sivâsî'nin Ayasluğ'a gittiğinde orada Aydınolu Mehmed Bey(1308-1304)'in teveccühüne mazhar olduğu, ulaşabildiğimiz kaynaklardan sadece Bursalı Mehmed Tâhir'in eserlerinde "Mehmed Bey" diye isim tasrih edilerek zikredilmektedir. Aydınolu Mehmed Bey'in vefat tarihi ise 734/1334'dür. Buna göre 780/1378 rakamı, müellifin vefatı için doğru bir tarih olarak görünmektedir. Ancak diğer kaynaklarda "Mehmed Bey" diye özel bir isim tasrih edilmeksizin sadece, "Aydınolu ile görüşüp onun iltifat ve ikramlarına mazhar olduğu" ifadeleri yer almaktadır. O halde bu ifadelerden, "Aydınolu"ndan maksadın²⁴ Mehmed Bey olmayabileceği, Sivâsî'nin, Aydınoluullarından -halihazırda ismini kesin olarak tespit edemediğimiz- birisiyle görüşmüş olabileceği ve dolayısıyla müellifin vefat tarihi olarak ileri sürülen 780/1378 tarihinin gerçeği belirlemede kesin olmadığı söylenebilir.

Müellifimizin vefat tarihinin 780/1378 olabileceğine işaret eden bir başka husus da şudur: Sivâsî'nin, Süleymaniye Kütüphanesi Mahmut Paşa bölümü 265/2 numaradaki mecmu'anın 22-79 varakları arasında bulunan 57 yapraklık "Şerhu's-Sirâciyye" adlı eserinin istinsah tarihi h. 792, Veliyyuddin Efendi Kütüphanesi 177 numarada kayıtlı olan "Uyûnu't-Tefâsîr li'l-Fuzalâ'i's-Semâsîr" adlı tefsirinin istinsah tarihi ise h. 797'dir. Görüldüğü gibi bu tarihler de müellifin vefatının 780/1378'de olabileceğine işaret etmektedirler. Ancak el yazma eserlere istinsah tarihlerinin, tam zamanında ve doğru olarak yazı-

²⁰ Mecdî Mehmed Efendi, I, 55; Ahmed Midhat, s. 589, 590; Şemseddîn Sâmî, IV, 2886; Ahmed Rifat Efendi, Lüğâtü Târihiyye ve Coğrâfiye, İstanbul, 1299, (tıpkı basım, Ankara, 2004), IV, 157 (Şihabuddin mad.).

²¹ Ahmed b. Muhammed, varak, 70a; Kâtib Çelebi, Keşf, II, 1185; aynı müellif, Süllemu'l-Vüsûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa bölümü, No. 1887, I, varak, 37b (yeni numara 38b), III, 446a; Müstakîm-zâde, varak, 267a; Brockelmann, Gecshichte Der Arabischen Litteratur (GAL), Suppl., Leiden, E. J. Brill, 1937, II, 319.

²² Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri, I, 90; aynı müellif, Aydın Vilayetine Mensub Meşâyih Ulemâ, s. 17; Kara, Mustafa, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, Bursa, 1990, s. 110.

²³ Mektûbî, varak, 9b; Hoca Sadeddîn, II, 415; Taşköprü-zâde, s. 31.

²⁴ "Aydınolu Mehmed Bey, Aydınolu Umur Bey, Aydınolu İsa Bey gibi ifadelerden Aydın'ın, "Osmanoğlu" tabiri gibi bu sülâleden gelenlere izafe edilen bir aile adı olarak da kullanıldığı anlaşılmaktadır." Bkz., Akın, s. 11.

lıp yazılmadıkları, ayrıca ne ölçüde bağlayıcı oldukları gibi istifhamlar, müfessirin vefatının 780/1378'de olduğunun doğruluğuna gölge düşürmektedir. Çünkü müstensihlerin istinsah ettikleri eserlere, çeşitli sebeplere binaen bazen zamanında ve doğru bir istinsah tarihi koymadıkları bilinmektedir.

Aşağıda da zikredileceği gibi bunlardan daha önemlisi ise, Sivâsî, "Cezzâbu'l-Kulûb ilâ Tarîki'l-Mahbûb"²⁵ adlı eserinde bağlı olduğu tarikatın silsilesini sıralarken Zeynuddîn el-Hâfî(838/1434)'nin müridi olduğunu zikretmektedir. Bu da biraz sonra incelenecek olan 860/1455'in dışındaki tarihlerin sıhhatine gölge düşürmektedir.

b. 803/1400 tarihi:

Elde edebildiğimiz bilgilere göre müellifin vefat tarihi olarak gösterilen bu rakam sadece -yukarıda da zikredildiği gibi- onun bazı eserlerinin istinsah tarihi ile Aydınolu (Mehmed Bey) ile görüştüğü haberi teyid etmektedir. Bunların dışında söz konusu tarihin müellifin vefat tarihi olabileceğine dair henüz herhangi bir bilgi veya işarete sahip değiliz.

c. 860/1455 tarihi:

Sivâsî'nin Zeynuddîn el-Hâfî(838/1434)'nin halifelerinden biri olan Şeyh Mehmed Efendi'ye intisab ederek onunla beraber Sivâs'tan Ayasluğ'a gittiğini ulaşılabildiğimiz bütün kaynaklar ittifakla zikretmektedirler. Zeynuddîn el-Hâfî'nin vefat tarihi ise, hayatını konu alan kaynakların beyanına göre 838/1343'dür.²⁶ Bunlardan daha önemlisi, yukarıda da belirtildiği gibi Sivâsî'nin, "Cezzâbu'l-Kulûb ilâ Tarîki'l-Mahbûb" adlı eserinin 7b varağında mensub olduğu tarikatın silsilesini vererek, bizzat bu mutasavvıfın müridi olduğunu ve hırka giydiğini açıkça zikretmesidir. O halde onun bu şeyhin müridi olduğu konusunda herhangi bir şüphe olmamalıdır. Talebenin/mürîdin hocasından/şeyhinden sonra vefat etmesi ise kuvvetle muhtemeldir. Yine Zeynuddîn el-Hâfî(838/1434)'nin müridlerinden biri olan Abdullatîf Makdisî'nin vefatı da aynı şekilde şeyhinin vefatından sonra ve Sivâsî'nin vefat tarihine yakın olarak 856/1452'dir.²⁷

Müellifin vefatının 860/1455 olduğunu gösteren bir diğer önemli delil ise mezar taşına kaydedilmiş olan "2 Rabî'u'l-Evvel – 860 Pazar günü vefat etti" ifadesidir.²⁸ Açıkça görüldüğü gibi müellifin mezar taşındaki bu kayıt da onun vefatının 860/1455 olabileceğine kuvvetli bir delil teşkil etmektedir.

²⁵ Bkz., Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi bölümü, No. 3255, varak, 7b.

²⁶ Harîrî, Muhammed Kemâleddîn Abdurrahman, *Tibyânü Vesâ'ilî'l-Hakâ'ik fî Beyâni Selâsili't-Terâ'ik*, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi bölümü, No. 432, II, varak, 103a; *Sehâvî*, Şemseddin Muhammed b. Abdîrrahman, *ed-Dav'u'l-Lâmi'*, Beyrut, IX, 262; *Mecdi Mehmed Efendi*, I, 92; Şemseddin Sâmî, IV, 2444.

²⁷ Harîrî, *Tibyân*, II, varak, 107a; Mehmed Süreyyâ, III, 359; *Ğazzî-zâde*, Abdullatîf b. Muhammed Esad, *Ravzatu'l-Müflihin*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi (BEEK), Genel, No. 2161, varak, 7b; *Baldır-zâde*, Muhammed b. Mustafa el-Bursavî, *Vefâyât-ı Baldır-zâde*, BEEK, Orhan Kit., No. 1018, varak, 47b, 48b; Şemseddin Sâmî, IV, 3090.

²⁸ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 91; aynı müellif, *Aydın Vilayetine Mensub Meşâyih Ulema*, s. 18.

O halde şu an için bulabildiğimiz kaynaklardan edindiğimiz bilgilere istinaden müfessirimiz Sîvâsî'nin 2 Rabî'u'l-Evvel – 860 / 8 Şubat – 1455 tarihinde vefat ettiğini söyleyebiliriz.

d. 880/1475 tarihi civarı:

Hayatını anlatan bazı kaynaklarda Sîvâsî'nin 880/1475 tarihi civarında vefat ettiğinden bahsedilmektedir. Müfessirin bu tarihte vefat edebileceğini mevcut kaynaklardan sadece Mehmed Süreyyâ'nın "Sicillî Osmânî" adlı eserinde yer alan, "Sîvâsî, Fatih Sülân Mehmed Hân zamanının sonlarına yetiştî" ifadesi te'yid etmektedir. Müellifin vefat tarihi olarak ileri sürülen bu tarihin, diğer tarihler ve dayandıkları gerekçeler dikkate alındığında pek de sağlıklı olduğu söylenemez.

O halde şu anki bilgilerimiz ışığında Sîvâsî'nin vefatının 860/1455 tarihi olduğu en kuvvetli ihtimal olarak görünmektedir. Durum böyle olunca 780/1378 veya 803/1400 tarihinin, onun doğum tarihi olabileceği ihtimali akla gelmektedir.

Sîvâsî'nin vefat tarihini tesbit ederken karşılaşılan bu karmaşık durumun sebebi, yukarıda da kısaca anlatıldığı gibi o dönemde Anadolu'nun, çeşitli savaşların ve istilaların meydana geldiği, dolayısıyla da sosyal çalkantıların, istikrarsızlıkların ve göç dalgalarının yaşandığı bir bölge olmasından kaynaklanmış olabilir.

2. Eserleri:

Sîvâsî'nin, tesbit edebildiğimiz kadarıyla günümüze kadar gelmiş olan ve tamamı el yazması halinde bulunan eserleri şunlardır²⁹:

2.1. Hadis Usûlü:

Riyâzu'l-Ezhâr fî Cilâ'i'l-Ebsâr.³⁰

Sivasi'nin bu eseri, muhtasar bir hadis usulü olup sade bir dille kaleme alınmıştır. İbnu's-Salah'ın Ulûmu'l-Hadîsi'nin kaynak olarak kullanıldığı eserde hadisin/sünnetin önemi anlatıldıktan sonra sahih, mütevâtir, hasen, zayıf, muttasıl, merfû, meşhûr, maktû, mürsel, garib, mevzû, muallel, maktûb, münker, şâzz, müdelles, müdrec, mensûh, ve muzdarib gibi hadis çeşitlerinin tarifi yapılmış, aralarındaki farklara işaret edilmiş ve bu konulara dair misaller verilmiştir. Tahammülü'l-hadise dair bilgiler aktarılmıştır. Muhaddisin ve hadis öğrencisinin uyması gereken prensipler anlatılmıştır. Daha sonra, sahabe, tabîi ve muhazramûn'un tarifleri yapılmış, sahabenin adedi ve tabakaları hakkında bilgiler nakledilmiştir.

2.2. Fıkıh:

Şerh 'ale'l-Ferâ'izi's-Sirâciyye.

2.3. Tasavvuf:

²⁹ Burada Sivasi'nin eserlerinden sadece telif olanlar hakkında bilgi verilecektir. Yaptığı şerhler hakkında herhangi bir malumat verilmeyecektir. Çünkü Sivasi söz konusu eserleri sadece şerhelmiş, bu esnada görüş beyan etmekten ve tartışmaya girmekten umumiyetle kaçınmıştır.

³⁰ Mesela bkz., Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah bölümü, No., 175.

Şihabuddîn es-Sivasi, tasavvufî yönü olan bir kişidir. Hakkında söylenmiş olan şu sözler onun tasavvufî ile ilgili olduğunu ve bu alanda ileri seviyelere ulaştığını gösterir niteliktedir:

"Tertemiz olan dış görünüşü, zinet kaynağı olan faziletlerle süslediği gibi, safa bahşeden iç dünyası da ledünnî ilmin güzellikleriyle bezenmiştir.

Zahiri, her türlü fazilet ve hünelerle, bîatını ise her çeşit ilimlerle süslenmiştir.

Hayat suyundan alınmış rûh bağışlayan konuşman, kalbe şifa ve aciz olan bedene kurtuluş oldu."³¹

Sivasi'nin bu meziyetlere sahip olduğu, kısaca tanıtacağımız şu tasavvufî eserlerinden de anlaşılmaktadır:

-Cezzâbu'l-Kulûb ilâ Tarîki'l-Mahbûb.³²

Sivasi'nin tasavvufîye dair oldukça muhtasar olarak telif edilen bu eserinde, ilim, iman, İslâm, ihsan, zikir, şükür, istikamet, takva, sıdk, yakîn, hilm, güzel ahlak, lisanı korumak, kalb, feraset, marifet, mahabbet, şevk, aşk ve tevekkül gibi konu ve kavramlar anlatılmış ve bu mevzular işlenirken ayet, hadis ve tasavvuf erbabının sözlerine yer verilmiştir.

-Risâletü'n-Necât min Şerri's-Sifât.³³

Sivasi bu eserinde de zahiri ve bîatî temizliğin on şartını şöyle sıralamıştır:

Beden ve nefis temizliği, halvet, devamlı sükut etmek ve oruçlu olmak, huzur-u kalp ile sürekli olarak Allah'ı zikretmek, Allah'a teslimiyet (rıza, tefviz ve tevekkül), nefsi boş hayaller ve işlerden uzak tutmak, kalbi şeyhe rabdetmek, çok az uyumak, helalinden olmak kaydıyla az yemek. Yine bu konuları kısa ve özlü olarak işlerken Sivasi, ayet, hadis ve tasavvuf erbabının sözlerinden deliller getirmektedir.

2.4. Nahiv (Arabça Dilbilgisi):

Şerhu Lubbi'l-Elbâb.

2.5. Tefsir:

'Uyûnu't-Tefâsîr li'l-Fuzalâ'i's-Semâsîr.³⁴

Sivasi'nin tefsirinin özelliklerine geçmeden önce, müellifimizin gerek Beylikler devri ve gerekse Osmanlıların ilk dönemlerinde yaşamış olan müfessirler arasındaki yerine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

2.5.1. Beylikler ve Osmanlı Dönemi Müfessirleri Arasında Sivâsî'nin Yeri:

³¹ Mecdi Mehmed Efendi, I, 55.

³² Mesela bkz., Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Ef. bölümü, No., 853.

³³ Mesela bkz., Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa bölümü, No., 1391.

³⁴ Bu eser, tarafımızdan dört cilt halinde tahkik edilmiş olup basılmaktadır.

Gerek Beylikler ve gerekse Osmanlı devri eğitim-öğretim sistemi, Selçuklular devri eğitim-öğretim sisteminin daha gelişmiş ve sistemli bir uzantısıdır. Bu sistem içinde Selçuklular devrini müte'âkip bir geçiş ve fâsıla mesabesindeki Anadolu Beylikleri devrinden sonra eğitimin, daha planlı-programlı, disiplinli ve belli esaslar çerçevesinde yürütüldüğü Osmanlılar döneminde umumiyetle Zemahşerî(v. 538/1143)'nin el-Keşşâf an Hakâ'iki't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil ve Kâdî Beyzâvî(v. 685/1286)'nin Envâru't-Tenzî ve Esrâru't-Te'vil adlı tefsirleri tedris ediliyordu.³⁵ Dirâyet metoduna göre yazılan bu tefsirler, o devrin bu sahadaki ihtiyaçlarını büyük ölçüde karşıladığı için olmalı ki, âlimler onlara fazlasıyla önem atfetmişler, üzerlerinde şerh, haşiye, talik ve telhis gibi çalışmalar yapmışlar ve bu arada az da olsa müspet veya menfî fikirlerini, düşünce ve görüşlerini bu yollarla ifade etmeye çalışmışlardır. Herhalde bu sebeptendir ki, bu devir müfessirleri –az bir kısmı dışında- yeniden bir te'lif çalışması yapmaya teşebbüs etmişlerdir. Dolayısıyla söz konusu tefsirler o devir İslâm âleminde geniş bir alana yayılarak tedris edilmiş, adeta el üstünde tutulmuştur.

İşte Sîvâsî'yi, Beylikler devrinde ve Osmanlılarda şerh, haşiye, talik ve telhis gibi tâlî derecedeki çalışmaları bir tarafa bırakarak yeniden, tam ve ayrı/müstakil bir tefsir te'lifine teşebbüs eden nadir şahsiyetler arasında görmekteyiz. Yeniden böyle bir yola girmesi bakımından Sîvâsî'nin Beylikler ve Osmanlı devri tefsir hareketinde önemli bir yeri olmalıdır diye düşünüyoruz.

Ulaşabildiğimiz tabakât ve ricâl ile ilgili eserlerde, Beylikler devrinin sonu ve Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında Sîvâsî'ye kadar bazı âlimlerin müstakil ve tam tefsir yazdıkları ifade edilmektedir. Bunlardan birkaçı şunlardır:

-Aydınli Hacı Paşa(v. 820/1417)'nin³⁶ Mecme'u'l-Envâr fi Cemî'i'l-Esrâr'³⁷,

-Kudbuddîn İznîkî(v. 821/1418)'nin³⁸ Tefsîru Kudbiddîn'i³⁹,

-Bedreddîn b. Kâzî Simavna(v. 823/1320)'nin⁴⁰ Nûru'l-Kulûb'u.⁴¹

³⁵. Beylikler ve Osmanlı devri eğitim-öğretimi hakkında daha geniş bilgi için bkz., Köprülü, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, s. 65; Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı, Ankara, 1988, s. 19 vd.; aynı müellif, Osmanlı Tarihi, I, 90-91, II, 586; aynı müellif, Anadolu Beylikleri, s. 211, 219, 228; Arif Bey, "Devlet-i Osmâniye'nin Te'sis ve Takarruru Devrinde İlim ve Ulemâ", Dâru'l-Fünûn İlahiyât Fakültesi Mecmu'ası, İstanbul, 1932, 1. yıl, 2. sayı, s. 143-144; Baysun, M. Cavid, "Osmanlı Devri Medreseleri", İ. A., İstanbul, 1950, VIII, 71 vd.; Bilge, Mustafa, İlk Osmanlı Medreseleri, İstanbul, 1976, s. 10-42; Parladır, ag. mak., s. 171-174.

³⁶. Müfessirin hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz., Taşköprü-zâde, s. 52-53; Mehmed Süreyyâ, II, 94; Şemseddin Sâmî, III, 1906; Bilmen, Ömer Nasuhi, Büyük Tefsir Tarihi/Tabakâtü'l-Müfessirîn, İstanbul, 1974, II, 586-587; Adıvar, A. Adnan, Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul, 1982, s. 22-23.

³⁷. Bu tefsirin yazma nüshaları için bkz., Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah bölümü, No. 94; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, No. A 1794. Söz konusu tefsirin belirtilen yerlerde bulunan nüshaları noksandır.

³⁸. Müfessirin hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz., Taşköprü-zâde, s. 34; Şemseddin Sâmî, V, 3672; Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri, I, 39; el-Leknevî, Muhammed b. el-Hayy el-Hindî, el-Fevâ'idü'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye, Mısır, 1324, s. 185; Bilmen, II, 567-588.

³⁹. Ulaşabildiğimiz kadarıyla Türkiye sınırları içinde resmî olan yazma kütüphanelerde bu tefsirin herhangi bir nüshasını henüz bulamadık.

Her ne kadar ilgili kaynakların ifadelerinden bu tefsirlerin tam oldukları anlamı çıkıyorsa da, yaptığımız kütüphane ve bibliyografya tetkiklerinde -Sivâsî'nin ki dışında- bu te'lif tefsirlerin henüz tam olanını bulamadık. Buradan, bu tefsirlerin ya tamamlanmadıkları veya tamamlandıkları, fakat günümüze kadar gelmedikleri anlamı çıkmaktadır. Dolayısıyla şu anki bilgilerimize göre Sivâsî'yi, Beylikler ve Osmanlılar devrinin ayrı/müstakil ve tam bir tefsir yazan ilk müfessiri olarak kabul edebiliriz. Ancak burada şunu da belirtmemiz gerekir ki, zamanla ortaya çıkabilecek yeni bilgi ve bulgular bu sonucu değiştirebilir.

Bu kısa bilgilerden sonra şimdi müfessirimizin tefsirinin özelliklerine geçebiliriz:

2.5.2. Uyûnu't-Tefâsîr li'l-Fuzalâ'i's-Semâsîr'in Kaynakları

Tespitlerimize göre Sivâsî'nin tefsirini yazarken kullandığı ana kaynaklar, Semerkandî (v. 375/985)'nin Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm'i, Beğavî (v. 516/1122)'nin Me'âlimu't-Tenzîl'i ve Zemahşerî (v. 538/1143)'nin Keşşâf'ıdır. Müellif kısmen de, Vâhidî (v. 468/1075), Fahreddîn er-Râzî (v. 606/1209), Kurtubî (v. 671/1272) ve Kâzî Beyzâvî (v. 685/1286)'den yararlanmıştı.

2.5.3. Uyûnu't-Tefâsîr li'l-Fuzalâ'i's-Semâsîr'in Etkilediği Müfessirler

Yaptığımız inceleme ve araştırmalar, müfessirimizin kendinden sonraki müfessirlere tesir ettiğini, ancak bu tesirin Zemahşerî (v. 538/1143) gibi çığır açarak hemen hemen sonraki bütün müfessirlere etki edecek boyutta olmadığını göstermiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, 'sultânu'l-müfessirîn' diye anılan Ebû's-Su'ûd (v. 982/1574)⁴², İsmail Hakkı Bursevî (v. 1137/1724)⁴³ ve Lutfullah Erzurûmî (v. 1202/1787)⁴⁴ Sivâsî'nin etki ettiği müfessirlerdendir. Hatta Hasan Basri Çantay bile mealini kaleme alırken Sivâsî'den yararlanmıştı.⁴⁵

2.5.4. Sivâsî'nin Tefsîrinin Genel Özellikleri

Sivâsî'nin, 'Uyûnu't-Tefâsîr li'l-Fuzalâ'i's-Semâsîr' adlı bu tefsiri, dirâyet metoduna göre Arapça olarak yazılmış orta hacımlı selis bir tefsirdir.

⁴⁰ Müfessir hakkında bilgi için bkz., Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri, I, 39; Mehmed Süreyyâ, I, 10; Taşköprü-zâde, s. 49 vd; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 360 vd., II, 650 vd.; Dindar, Bilal, Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA); İstanbul, 1992; V, 331 vd. (Bedreddin Simâvî mad.); Çubukçu, İbrahim Ağah, Türk İslâm Düşünürleri, Ankara, 1989, s. 89.

⁴¹ Yaptığımız araştırmalarda bu tefsirin de herhangi bir yazma nüshasını bulamadık.

⁴² Mesela karşılaştırınız, Sivâsî, Uyûnu't-Tefâsîr, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi Bölümü, No. 39, varak, 221b (İbrâhîm (14), 24. âyetin tefsiri); Ebû's-Su'ûd, Muhammed b. Muhammed, İrşâdu'l-Aklî's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrut, V, 43 (İbrâhîm (14), 24. âyetin tefsiri).

⁴³ Mesela karşılaştırınız, Sivâsî, Uyûnu't-Tefâsîr, varak, 3b (Bakara (2), 2. âyetin tefsiri); Bursevî, İsmail Hakkı, Rûhu'l-Beyân, İstanbul, 1389, I, 30 (Bakara (2), 2. âyetin tefsiri).

⁴⁴ Lutfullah Erzurûmî, Râmûzu't-Tahrîr ve't-Tefsîr, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi bölümü, No. 20, varak, 23a-b.

⁴⁵ Bkz., Çantay, Hasan Basri, Kur'ân-ı Hakîm ve Me'âl-i Kerîm, 4. baskı, İstanbul, 1962, s. 17 (Bakara (2) sûresinin 25. âyetin me'âline ait 19. dipnot).

Klasik dirâyet tefsiri metodunun takib edildiği tefsirde, âyet, hadîs, sahâbî ve tâbî'n sözleri çeşitli maksatlarla bol denebilecek miktarda zikredilmiştir. Hadisler senedsiz olarak zikredilmiş olup bazen zayıf olanlarına da yer verildiği görülmektedir. Müfessir hadislerin büyük çoğunluğunu, yaptığı tefsirlerin doğruluğunu te'yid ettirmek maksadıyla almıştır. Hadisleri bazen takdî' ve cüz'î değişiklikler yaparak zikretmiştir. Sahîh olmayan hadis nakletmesi müfessirin hadis konusunda fazla hassas olmadığıнын bir işareti olabilir. Hadîs usulüne ise çok az yer vermiştir.

Nüzül sebeblerini göstermeye önem veren müfessir, bazen bir âyetle ilgili olarak rivayet edilen iki-üç adet nüzül sebebi sıralamıştır. Müfessir, belki de diğer müfessirlerden farklı olarak bu kısımda bazen âyetlerin ifade ettiği mana veya işaret ettiği hususları dikkate alarak sebep (ta'lîl) bildiren ifadeler kullanmak suretiyle âyetlerin iniş amacını belirtmiştir.

Kırâ'at vecihlerini göstermeye büyük önem vermiştir. Bir-iki yer dışında kırâ'at imamlarının isimlerini zikretmemiştir. Kaydettiği kırâ'at vecihlerini ustalıkla bir şekilde umumiyetle kısa ve öz olarak vermeye özen göstermiştir. Kırâ'atlara göre meydana gelen anlam, i'râb ve kelime kökü değişikliklerine işaret etmiştir. Onun kırâ'atları verirken bu hususlara önem vermesi kayda değer/önemli bir husus olarak görünmektedir. Tefsirine aldığı kırâ'atlar arasında nadir de olsa mütevâtir olmayanları bulunmaktadır. Bazen kırâ'at vecihlerini misallerle açıklamıştır. Bu hususta bir tane de şi'ir zikretmiştir. Kırâ'atlar arasında -bir-iki yer dışında- herhangi bir tercih yapmamıştır.

Tarihi olaylara da yer veren müfessir, bu konuda bazen ölçüyü kaçırdığı olmuştur. Gereksiz yere bazı hâdiseleri geniş sayılabilecek bir şekilde anlatmıştır. Bu arada isrâ'îlî rivâyetlere de yer vermiştir. Zaten .bu nedenle menfî yönden tenkide uğramıştır. (Bu hususa aşağıda temas edilecektir.)

Mezhep bakımından Hanefî-Mâtürîdî olan müfessirimiz, fikhî konulara değinirken genelde hanefilerle şâfi'iler arasındaki ihtilafları özet olarak vermeye çalışmıştır. Bazen diğer mezhep ve alimlerin görüşlerini zikrettiği de olmuştur. Müfessir bu konuda herhangi bir görüşü tercih etmediği gibi kendi görüşünü de belirtmekten kaçınmıştır. Fıkıh usulüne ise çok az yer vermiştir.

Yeri geldikçe kelâmî konulara da temas eden müfessir, bazen ehl-i sünnet dışı mezheplerden bilhâssa mutezile mezhebinin görüşlerine, tenkid ve reddetmek gayesiyle yer vererek sünnî mezhepleri savunmuştur.

Kelimelerin anlamları üzerinde önemle duran müfessir, onları bazen zıt anlamlı kelimeler kullanarak, bazen de misallerle îzâha çalışmıştır. Eş anlamlı kelimeler arasındaki nüansları göstermiş, kelimelerde harf ve hareke değişikliği ile, kullanılan harf-i cerlere göre meydana gelen anlam farklılıklarına işaret etmiştir.

Müfessirin tefsirinde en fazla üzerinde durduğu konulardan biri de sarf-nahivdir. Âyetlere daha fazla açıklık getirmek ve âyetlerin iyice anlaşılmasını sağlamak maksadıyla sarf-nahiv konusuna hayli önem vermiştir. Âyetleri, umumiyetle teferru'âta dalmadan, herhangi bir tartışmaya girmeden, kısa/öz ve anlaşılır bir şekilde i'râb/tahlil etmiştir. Birden fazla i'râb şekli

mümkün olan yerlerde onları da göstermiş ve bu nedenle meydana gelen anlam değişikliklerine temas etmiştir. Tefsirin bu özelliklerinin, klasik usule göre yapılmış diğer tefsirlerden ayırıcı bir hususiyet olarak kabul edilebilecek mahiyette olduğu söylenebilir. Genel olarak tercih bildirmekten kaçınan müfessir i'râb/tahlil yaptığı yerlerde bazen tercihte de bulunmuştur. Ayrıca yaptığı i'râbların takdirini yapmayı ve bazen de onlara misal vermeyi ihmal etmemiştir. Yer yer sarf-nahiv kaidelerine de değinen müfessir, edatların ifade ettiği anlamlara, bunların aynı anlamlara gelenleri arasındaki nüanslara işaret etmiştir. Hatta tenvinlerin ifade ettiği anlamları bile belirtmiştir. Dolayısıyla Sîvâsî'nin bu tefsiri sarf-nahiv/dilbilimsel ağırlıklı bir görünüm arz etmektedir.

Âyetlerin daha iyi anlaşılmasına yönelik olarak bazı edebî sanatlara da temas eden müfessir tefsirinde şiire fazla yer vermemiştir. Tefsirine, biri kırâ'at diğeri de lügatla ilgili olarak sadece iki şiir almıştır.

Bazı Ulûmu'l-Kur'ân konularına da değinen müfessir, nâsîh ve mensûh âyetleri bilmeden tefsir yapmanın doğru olmayacağı görüşündedir. Ona göre "nihâ'î hükmün beyanı olan nesh, maslahat değişikliğine bağlıdır." Neshin sadece emir ve nehiylerde olabileceği fikrindedir. Mensûh olduğu söylenen âyetleri gösterirken genelde meçhul sîgalar kullanmıştır. Müfessirin, ilgili âyetlerin neshedildiklerini bu tür sîgalarla belirtmesi, gerçekte o âyetlerin mensûh olmadıkları görüşünde olduğunun bir işareti olabilir.

Müteşâbih âyetleri te'vîl etmeye de çalışan müfessir, Kur'ân'da Arapça'dan başka kelimelerin bulunabileceğine dair görüşünü sarâhaten ortaya koymuş, yeri geldikçe de bu tür kelimeleri îzâh etmiştir.

Esasen aralarında herhangi bir tezat olmadığı halde ilk bakışta birbirine zıt gibi görünen âyetlerin te'lifini yapan/birbirleriyle uygunluk arzettiklerini gösteren müellifimiz, Kur'ân'daki müphemlerden maksadın ne olduğunu tespit de çalışmıştır.

Müfessirin üzerinde hassâsiyetle durduğu konulardan biri de âyetler arasındaki tenâsüptür. Sürelerdeki tenâsübe pek az yer vermiş, ancak âyetler arasında ve özellikle de âyetlerin kendi içlerindeki tenâsübe hayli önem atfetmiştir. Tefsirin bu yönü de onu diğer tefsirlerden ayıran önemli bir hususiyet olarak görünmektedir.

Resmu'l-mushaf, fâsıla ve hitap şekillerine de değinen müfessir, Fezâ'ilu'l-Kur'ân konusunda pek hassas davranmamıştır. Bu konuda, dayandığı kaynaklara nisbetle az sayıda hadis zikretmiş, ancak bunlar arasına nadir de olsa zâyif olan hadisler almıştır.

Tasavvuf konusuna gelince, müellif her ne kadar bir tarikat mensubu ise de tefsirinde kayda değer tasavvufî bir îzâh bulunmamaktadır.

Çalışmamızda Sivasî'nin tefsirine fazla yer vermemiz tenkit konusu olabilir. Ancak şunu unutmamak gerekir ki, Sivasî -yukarıda da belirttiğimiz gibi- daha ziyade tefsiriyle tanınmış ve meşhur olmuştur. Bu nedenle tefsirine biraz fazla ayırmamız makul karşılanmalı diye düşünüyoruz.

Buraya kadar müfessirimiz Sîvâsî'nin tefsirinde takip ettiği metodunu ortaya koymaya çalıştık. Bu metodun aynısını veya benzerini, hemen hemen bütün klasik dirâyet tefsirlerinde görmek mümkündür. O halde Sîvâsî böyle bir tefsir te'lif etmekle bu ilme ne kazandırmıştır? Şimdi de bu soruya cevap niteliğinde söz konusu tefsiri diğer tefsirlerden ayıran özelliklerini tespit etmeye çalışarak etüdümüzü noktalayalım:

2.5.5. Sîvâsî'nin Tefsirini Diğer Klasik Dirâyet Tefsirlerinden Ayıran Özellikler

I. Tefsirde hemen hemen bütün kırâ'at vecihleri çok kısa olarak gösterilmiş ve bu sebeple meydana gelen anlam farklılıkları belirtilmiştir. Ayrıca kırâ'atlara göre kelimelerin türediği köklere işaret edilmiştir.

II. Âyetler, muhtasar olarak i'râb (tahlil) edilmiş, gerekli i'râb takdirleri yapılmış ve bu hususta herhangi bir tartışmaya girilmemiştir.

III. Âyetlerin birbirleriyle olan uygunluğunun, özellikle de kendi bünyesindeki tenâsübün yani, âyeti oluşturan kelimeler arasındaki ahenk ve uyumun gösterilmesine büyük önem verilmiştir.

IV. Kur'ân-ı Kerîm'in manalarının kolayca anlaşılır bir şekilde ve kısa yoldan okuyucuya aktarılmasına gayret edilmiştir. Müfessirin tefsirine isim verirken "satıcı ile alıcı arasındaki aracı" anlamına gelen "simsâr" kelimesinin çoğulu olan "semâsîr"⁴⁶ kelimesini kullanması, onun bu düşüncesinden kaynaklanmış olmalıdır. Bu münasebetle olmalı ki tefsirde tıpkı bir ders kitabı gibi –o devre göre- anlaşılır ve sade bir dil kullanılmıştır.

V. Tefsirde birinci, ikinci, üçüncü ve hatta yedinci dereceye kadar varan tefsir rivayetleri (vecihler) sıralanmıştır. Bu konuya müfessirin büyük önem attığı görülmektedir. Belki bununla müfessir, Kur'ân'ın muhtevasının ne kadar zengin olduğunu ortaya koymak istemiş olabilir.

İşte belki de bundan dolayı olmalı ki söz konusu tefsir şöyle bir övgüye layık görülmüştür:

"İlim ve fazilet menbalarına gelen herkes senin tefsirinin pınarlarından hayat bulur."⁴⁷

Ancak Sivasî'nin tefsirine son dönemlerde bazı eleştiriler de yöneltilmiştir. Mesela Sivasî'nin "asılsız hikayelere, israiliyyat nitelikli kıssalara tefsirinde bol miktarda yer vermiş"⁴⁸ ve "bu tefsirin mütebâriz bir vasfı görülmemiştir"⁴⁹ şeklinde birtakım iddialarda bulunulmuştur. Acaba bunlar ne derece doğruyu yansıtmaktadır? Şimdi bu iddiaları değerlendirmeye çalışalım:

Şunu hemen belirtelim ki, bu görüşler biraz abartılı olup doğruyu yansıtmamaktadır. Sebebine gince, Sivasî'nin tefsirinde bazı uydurma

⁴⁶ Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb, el-Kâmûsu'l-Muhîd, 3. baskı, Beyrut, 1993, s. 526 (Simsâr mad.).

⁴⁷ Mecdi Mehmed Efendi, I, 55.

⁴⁸ Aslan, Şükrü, "Şihabuddin es-Sivasî Uyunu't-Tefâsîr'indeki Medodu", Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, Erzurum, 1990, 9. sayı, s. 208.

⁴⁹ Bilmen, II, 572.

hikayelerin ve isrâîlî rivayetlerin olduğu doğrudur. Ancak, mezkur tefsirde bu tür rivayetlerin bulunmasına insanın gönlü razı olmamakla ve bu durumun tefsir için bir kusur ve eksiklik olduğu kanaatini taşımakla beraber şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki söz konusu alıntılar, Sivasî'nin bu konularda en fazla aktarımlarda bulunduğu Semerkandi ve Beğavi'nin tefsirlerinde bulunanlara göre azdır, öyle iddia edildiği gibi "bol miktarda" değildir. Ayrıca Sivasî bunları, bir zayıflık işareti olarak meçhul siğalarla nakletmiştir.

Tefsirin 'mütebâriz bir vasfı yoktur' şeklindeki iddia ise gerçektên tutarsız ve temelsizdir. Tefsir, yukarıda sıralamaya çalıştığımız özelliklere sahiptir. Bu tür özelliklere sahip bir tefsir hakkında böyle bir nitelemenin ise gerçek olmaktan ne kadar uzak olduğu ortadadır.

Bütün bu tenkitler bir yana Sivasî'nin Arap diline yeterince vakıf olmadığı öne sürülerek şu şekilde eleştirilmesi de oldukça yersiz ve anlamsızdır:

"Üslubu sade ve gayet basittir. En kısa yoldan meramını anlatması, söz sanatlarına yönelmemesi, dilin iyi bilinmesinin verdiği zengin anlatımdan uzak olması, müellifin bir Arap gibi Arapça'ya hakim olmadığı intibaini vermekte, bu durum hemen sezilmektedir. Anlatım oldukça net ve yakındır. Usturuplu, tumturaklı ifadelere hiç rastlanmaz. Araplardan duyulmayan istismalleri de görülür. "Fe'tû/فتاوى" lafzını "ci'û/حجوز" şeklinde açıklaması gibi..."⁵⁰

Şimdi insaf sınırlarını aşan bu menfi tenkitler ne derece doğrudur, şimdi bu meseleye kısaca değinelim:

Sivasî'nin, "... en kısa yoldan meramını anlatması..." doğrudur, ancak bu, müellifin Arapça'ya yeterince hakim olmadığını göstermez. Kanaatimize göre söz konusu hususiyet, tefsirin önemli ve olumlu bir özelliği olmalıdır. Çünkü bu, hemen hemen bütün okuyucuların, okudukları eserlerde bulunmasını arzuladıkları bir nitelik olsa gerektir.

Öte yandan "söz sanatlarına yönelmemesi" ve "usturuplu, tumturaklı ifadelere hiç rastlanmaz" şeklindeki iddialar ise, -söz konusu tefsiri tahkik etmiş biri olarak- doğruyu yansıtmamaktadır. Çünkü tefsirde, sade ve anlaşılır bir dil kullanılmakla beraber bazen edebi sanatlara ve çetrefilli/anlaşılması zor sayılabilecek ibarelere yer verilmiştir. Sivasî'nin bu tür konularda Zemahşeri'nin Keşşaf'ından yararlanması da savunduğumuz görüşün doğruluğunun bir işareti sayılmalıdır.

Ayrıca bir müellifin yazılarında 'edebi sanatlara yer vermemesi' onun o dili hakkıyla bilmediğini göstermez. Dili çok iyi bilen bir kimse, yazılarında edebi sanat kullanmamış olabilir.

Şimdi gelelim, "etâ/اتى" ve "câ'e/حاء" kelimelerinin kullanımı ile ilgili meseleye. Şihabuddîn es-Sivasi, Bakara suresinin 23. ayetindeki "etâ" fiilini "câ'e" fiili ile tefsir etmiştir. Müfessirimizin ifadesi aynen şöyledir: "من مثل للقرآن"

⁵⁰ Aslan, ag. mak., s. 198.

ي (فعلتوا) أي حيوا (سورة من مثله) أي misli'l-Kur'ân'i."⁵¹

Yukarıda, Araplarda böyle bir kullanımın olmadığından hareketle Sivasi'nin Arapça'yı kafi derecede bilmediği öne sürülmüştü. Ancak bu iddia da doğru görünmemektedir. Çünkü hem yeni ve hem de önceki lügat kitaplarında, -aralarında cüzi anlam farklılıkları/birtakım nüanslar olmakla beraber-"etâ" kelimesi "câ'e",⁵² "câ'e" kelimesi de "etâ"⁵³ ile açıklanmıştır. Ayrıca tefsir kitaplarında da benzer açıklamalar mevcuttur. Mesela, İbn Abbas'a nispet edilen meşhur tefsirin,

(فعلتوا بسورة من مثله) فجیوا بسورة من مثل سورة البقرة" = (fe'tû bi sûretin min mislihi) fecî'û bi sûretin min misli sûreti'l-bakarati"⁵⁴ ifadeleriyle Sivasi'nin ifadeleri arasında ileri derecedeki benzerlik açıkça görülmektedir.

Dikkat çekici bir husus da burada ele aldığımız أتی kelimesinin, bir sonraki âyetteki فعل kelimesi ile tefsir edilmesidir⁵⁵:

"فإن لم تفعلوا ولن تفعلوا... = Eğer yapamadıysanız, ki hiçbir zaman yapamayacaksınız..."⁵⁶

Şimdi تاتی kelimesi, فعل kelimesi ile bizzat Kur'ân tarafından tefsir edildiğine göre, gayet tabii olarak جاء kelimesi ile de tefsir edilebilir.

Demek ki, "etâ" kelimesi, "câ'e" anlamına gelmekte ve böyle yapıldığı takdirde Arap dilindeki kullanıma muhalif bir durum söz konusu olmamaktadır.⁵⁷

O halde bütün bunlardan dolayı şunu söyleyebiliriz ki, Sivasi hakkında bir takım yersiz gerekçeler ileri sürülerek yapılan menfi tenkitlerin hiç birisi ilmi bir değer taşımamaktadır.

Sonuç olarak Şihabuddin es-Sivasi hakkında şunları söyleyebiliriz:

Sivasi, Anadolu'nun çalkantılı ve istikrarsız bir döneminde Sivas'ta yetişmiş önemli kişilerden biridir.

⁵¹ Sivasi, Uyunu't-Tefâsîr, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Ef. bölümü, No., 39, varak, 7a.

⁵² Er-Rağîb el-İşfehâni, el-Huseyn b. Muhammed, el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân, lst., 1986, s. 7 (ETÂ mad.); el-Müncid fî'l-Lüğati ve'l-Alâm, Dâru'l-Meşriik, 21. baskı, Beyrut, 1973, s. 3 (ETÂ mad.).

⁵³ Mesela bkz., Er-Rağîb el-İşfehâni, s. 146 (CÂ'E mad.); el-Müncid, s. 112 (CÂ'E mad.).

⁵⁴ Mesela bkz., Tefsiru'l-Mikbâs min Tefsiri İbn Abbas, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, s. 5.

⁵⁵ Bkz. Mukâtil b. Süleymân, Tefsiru Mukâtil b. Süleymân, (tahkik, Abdullah Mahmûd Şehhâte), 1979, I, 93-94.

⁵⁶ Bakara (2), 24.

⁵⁷ Bu konuda daha geniş bilgi için, Muhmûd Mûsâ Hamdân tarafından kaleme alınan, "el-İtyân ve'l-Mecî'u Fıkhü Delâletihimâ ve İsti'mâlihimâ fî'l-Kur'âni'l-Kerîm" (1. baskı, Kahire, 1998/1418) adlı esere bakılabilir.

